

Kitap Eleştirileri

**Kitle İletişim Kuramları:
Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar**
Levent Yaylağül (2006).
Ankara: Dipnot. 192 sayfa.

Şerife Çam

İletişim kuramlarının genel nitelikleriyle değerlendirilmesini konu alan *Kitle İletişim Kuramları: Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar* adlı çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın “Egemen Yaklaşımlar” başlıklı ilk bölümünde Hipodermik İğne Modeli’nden başlayarak, Shanon ve Weaver’ın Enformasyon Kuramı’na, ABX Denge Modeli’ne, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı’na, Suskunluk Sarmalı’na ve Yeniliklerin Yayılması Modeli’ne kadar uzanan pek çok iletişim kuramı ve modeli ele alınmaktadır. “Eleştirel Yaklaşımlar” başlıklı ikinci bölümde ise Frankfurt Okulu üyelerinin çalışmaları, Birmingham Üniversitesi kökenli Kültürel Çalışmalar ve son olarak hem Amerika’daki hem de Avrupa’daki ekonomi politik yaklaşımı benimse-

miş iletişim kuramcılarının çalışmaları değerlendirilmektedir. Üçüncü bölüm ise “Küreselleşme ve İletişim” başlığı altında, küreselleşmenin ideolojik boyutunu ve bunun eleştirisini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Yapılan bu bölümlendirme çerçevesinde dikkati çeken ilk unsur, ilk iki bölümün tarihsel bir değerlendirme tarzıyla 1940’lardan itibaren iletişim çalışmaları alanında yer etmiş çeşitli kitle iletişim kuramları ve modellerinin değerlendirilmesine ayrılmış olmasına rağmen, son bölümün küreselleşme temasına ayrılmış olmasıdır. Aslında çalışmada belli bir uyumu sağlamak üzere, küreselleşme teması üzerinden (ya da seçilecek olan başka bir tema üzerinden) pek çok iletişim kuramının değerlendirilmesi yapılabileceği gibi, herhangi bir temaya vurgu yapmadan ilk iki bölümde ele alınan yaklaşımların daha kapsamlı bir tartışması da yapılabilirdi. Her ne kadar üçüncü bölüm, iletişim araştırmaları tarihinin günümüzün önemli temalarından birine başvurularak güncellenmesi yönünde

küçük bir ilave görünümünde olsa da, kitapta hem tarihsel kategorileştirmenin hem de tematik kategorileştirmenin kullanılıyor olmasının nedeni okuyucu açısından çok açık değildir.

İletişim kuramlarında benimsenen farklı yaklaşımların özellikle lisans düzeyindeki öğrenciler için tanıtımını konu alan çalışmalar söz konusu olduğunda sıklıkla karşılaşılan ve yerleşik bir hal almakta olduğu gözlemlenen ikili ayrıma bu kitapta da rastlanılmaktadır. Bu doğrultuda kitabın egemen, liberal çoğulcu gelenek içinden çıkmış, yönetim araştırmaları ya da anaakım/anadamar olarak adlandırılan yaklaşımlar ile Frankfurt Okulu üyelerinin kültür incelemelerini, Kültürel Çalışmaları ve hem araçsal hem de yapısal nitelikli ekonomi politik yaklaşımı kapsayan eleştirel yaklaşımlar arasında yapılan ikili ayrımı olduğu gibi benimsediği ve tekrarladığı görülmektedir. Çeşitli kitle iletişim araştırmalarının gerisinde yatan teorik ve felsefi varsayımların açığa çıkarılması açısından söz konusu ayrımın benimsenmesi, kuşkusuz iletişim kuramlarıyla ilgili giriş/başlangıç düzeyindeki metinler için belli bir kolaylık sağlamaktadır. Ancak bu ikili ayrımın iletişim araştırmalarında kabaca "reformist yaklaşımlar vs. eleştirel yaklaşımlar", "ampirik çalışmalar vs. felsefi ve teorik çalışmalar" ve hatta "idealist kavrayış vs. tarihsel ve materyalist kavrayış" karşıtlığı biçiminde değerlendirilmesi oldukça sorunludur. Çünkü bu durum, iletişim ve medya çalışmalarını alanındaki farklı yaklaşım ve perspektiflerden söz etmeyi mümkün kılan teorik ve fel-

sefi tartışmaları anlaşılır hale getirmekten çok, yaklaşım farklılıklarını basite indirgeyen ve şablonlaştıran bir eğilimin pekişmesine yol açmaktadır. Böylesi bir eğilim de pek çok durumda, alandaki yaklaşım farklılıklarının salt karşıtlık ilişkisi kurularak açıklanması sonucunu doğurmaktadır.

Kitapta egemen ve eleştirel yaklaşımlar arasında ayrıma gidilirken, zaman zaman bu ayrımın yukarıda değinilen türdeki sorunlu kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda örneğin, ana akım kuramlar "iletişim alanında varolan toplumsal düzeni meşurlaştırma ve sürdürmeyi amaçlayan kuram ve yaklaşımlar" biçiminde, eleştirel kuramlar ise "mevcut sistemi ve iletişimi eleştirel bir tarzda irdeleyen çalışmalar" biçiminde tarif edilmektedir (23). Kitapta bir kuramın veya yaklaşımın işleviyle tanımlamasından ötürü, işlevsel bir bakış açısının benimsediği ifade edilebilir. Bunun da ötesinde yukarıda aktarılan tanımın, "bir kuram ya da yaklaşım hangi amaca hizmet etmektedir" türündeki bir soruya cevap şeklinde, daha çok araçsal bir bakış açısını yansıttığı da söylenebilir. Bu anlamda çalışmada doğrudan, "yönetim araştırması yürürlükte olan politik/ekonomik sistemin çıkarına hizmet eder" (28) türündeki ifadeler yer verildiği görülmektedir.

Kitle iletişim kuramlarıyla ilgili olarak bu denli araçsal bir bakış açısının benimsenmesi, kuramlar arasındaki farklılıkların salt karşıtlık ilişkisi aracılığıyla tartışılması sorununu da beraberinde getirmektedir. Kitapta yönetim araştırmaları ve eleştirel araştırma-

lar arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran teorik ve felsefi arka plana ilişkin kapsamlı bir tartışma yapılmamaktadır. Bu durum çalışmada kabaca *status quo*'yu destekleyen ve *status quo*'ya karşı eleştiriler yönelten araştırmalar biçiminde şematize edilen yönetim araştırmaları ve eleştirel araştırmalar kategorilerinin birbirine karşıt, birbirini dışlayan ve birbiriyle hiçbir düzeyde kesişmeyen araştırmalar şeklinde ele alınmakta olduğunu düşündürmektedir.

Bu eğilim, özellikle kitabın gelişime katkı sağlamayı hedeflediği tarihsel materyalist bakış açısının iletişim çalışmalarında yerleşmesi önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Bir başka deyişle, iletişim çalışmaları alanında bir yandan tarihsel materyalist bakış açısının gelişmesi gerektiği vurgulanırken, öte yandan bu alanın önemli bir parçası olan kitle iletişim kuramlarının son derece araşsal bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ciddi bir çelişki yaratmaktadır.

Kitabın hemen başında (9), çalışmada yer verilen farklı yaklaşımların çıkış noktası olarak toplumsal varlık ve toplumsal bilinç arasındaki ilişkinin tartışılması gösterilmektedir. Ancak bu ilişki ele alınırken toplumsal varlık ve toplumsal bilinç kategorilerinin doğrudan birbirini dışlayan kategoriler gibi değerlendirilmesi söz konusudur. Bu doğrultuda düşünce ve bilince öncelik verilmesinin idealizmin, buna karşılık maddi var oluş koşullarına öncelik verilmesinin materyalizmin başlangıç noktası olduğu ifade edilmektedir. İdealizm ve materyalizm arasındaki ayrımın bu denli basite indirgenmiş bir tarzda ele

alınmasıyla, tarihsel materyalizmin neredeyse toplumsal bilincin toplumsal varlığa verilen öncelikle nasıl şekillendiğini açıklayan bir yöntem biçiminde değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Oysa kitabın kaynakçasında yer verilen Marksist gelenek içerinden çıkmış pek çok metinde idealizm ve materyalizm ilişkisinin daha gelişmiş tartışmasını bulmak mümkündür. Ne var ki kitap içerisinde tarihsel materyalizm, toplumsal bilinç ve toplumsal varlık ilişkisi ve materyalizm ve idealizm arasındaki farklılıklar gibi çeşitli felsefi kategorilerin ve kavramların giriş/başlangıç sayılabilecek bir metin için bile oldukça basitleştirilmiş ve sloganlaştırılmış, kolayca kaçan kullanımları tercih edilmiştir.

Kuşkusuz iletişim çalışmaları alanında her zaman için, felsefede olduğu kadar derin bir idealizm ve materyalizm ilişkisinin tartışılması söz konusu olamamaktadır. Ancak kitapta da belirtildiği gibi, iletişim ve medya çalışmalarının disiplinlerarası niteliği, bu alanda başvuru pek çok kavramın felsefeden, siyaset biliminden ya da sosyolojiden devralındığını göstermektedir. Bu alanda sosyal ve beşeri bilimler içerisinde yer alan diğer disiplin ve çalışma alanlarından devralınan çeşitli kavramlar kullanılırken, her zaman için çok detaylı ve derinlemesine bir değerlendirme yapılamasa bile, en azından yararlanılan kavramlar üzerine olan tartışmaların faydacı ve araşsal olmayan tarzda sunulması gerekmektedir. Aksi takdirde iletişim kuramlarının, üretildikleri tarihsel ve toplumsal bağlama yerleşmesine katkı sağlayan ve anlaşılmasını kolaylaştıran pek çok

kavramdan disiplinlerarası konunun getirdiği verimlilikle yararlanamama sorunu ortaya çıkmaktadır.

Kitap boyunca sadece diğer disiplin ve çalışma alanlarından devralınan kavramların değil, siyaset felsefesi içinde oldukça önemli yeri bulunan pek çok düşünürle ilgili değerlendirme tarzında da sorunlar bulunmaktadır. Bu doğrultuda rneđin Georg Lukács, Antonio Gramsci, Louis Althusser ve Frankfurt Okulu yelerinin Marx'ın başta *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* olmak üzere erken dönem eserlerinden etkilendikleri, buna karşın Marx'ın olgunluk döneminde yazdığı *Ekonomi Politikiđin Eleřtirisi'ne Katkı* ve *Kapital* gibi eserlerinde sunduğu açılımlara sessiz kaldıkları düşünülmektedir (83). Çalışmada yukarıda ismi geçen düşünürler için "Marx'ın ilk dönem çalışmalarından etkilenen ve Batı Marksizm'i olarak bilinen düşünce geleneğini oluşturanlar" (83) türündeki bir ifade kullanılarak, Batı Marksizm'inin ayırt edici özelliğinin adeta, Marx'ın olgunluk dönemi eserleri yerine erken dönem eserlerinin benimsemesi olduğu varsayılmaktadır. Bunun da ötesinde kitapta Marx'ın erken dönem eserlerinin bilinç, buna karşılık olgunluk dönemi eserlerinin üretici gler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler üzerine olduğu ifade edilmektedir (83). Bu durum her iki dönem arasında, Marx'ın ele aldığı konular açısından zaten bu konuda çalışan herkesçe kabul edilen, keskin ve katı bir ayırım bulunmaktaymış gibi bir izlenim yaratmaktadır. Sonuçta kitabın, çok boyutlu, karmaşık, belli durumlarda çelişkili ve tartışmalı olan pek çok

konuyu kaba sayılabilecek birtakım genellemelerle ele alması, değinilen bu örnekle birlikte bir kez daha görünürlük kazanmaktadır.

Son olarak bu yazıda, değerlendirilen bu kitap aracılığıyla yayınevlerinin özellikle iletişim ve medya çalışmaları alanlarında yayınladıkları kitaplarda ciddi bir editoryal okuma yapmamaları sorununa değinilmek istenmektedir. Bu alanda son dönemde yayınlanan pek çok kitapta normal seviyenin çok üzerinde yazım hatasına rastlanılmasının da ötesinde, yazarların dalgınlıkla yaptığı, ancak bilgi yanlışlığına neden olan pek çok hataya rastlanılmaktadır. Örneğin bu kitapta *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nn Habermas'ın doktora değil, doçentlik tezi olması (95), Ferdinand de Saussure'n İşveli değil, İşvireli olması (107), Louis Althusser'in "devletin baskı aygıtları" değil, "devlet (baskı) aygıtı" şeklinde kavramın tekil kullanımını benimsemesi (105) türündeki pek çok hata editoryal düzeltme yapılmadan yayınlanmıştır.